

VARGA JÓZSEF

BÖLÖNI GYÖRGY

A nagy társadalmi változások előszele vonzza a tehetségeket: a századelején az érlelődő forradalom rajokban szólitotta a legjobb intellektueket csatasorba. „Kit itt, kit ott érlelt a Sors; a lomha, Nagy illetlen, magyar forradalomra” — írta Ady a *Margita élni akar*-ban, amelyben nemzedékük indulásának hősi korszakát örökítette meg.

Bölni arról a tájékról jött — Szilágysomlyóról —, amelyet Ady Móricz Hét krajcárjáról írva — „Magyarország dagasztóteknőjének” nevezett, mert „itt készült el legjobban a talaj a jövőre, az úri Magyarországot ma már nagyon fenyegető, igazi, nyugatias demokráciára.”¹ S Ady a táj s történelme elemzéséből törvényszerűnek tartotta, hogy: „... s ennek fajtajából, a mi fajtánkból, s e vidékről kellett a megindult magyar intellektuális forradalomnak vitézeket kapni.”² Híres, forradalmi Petőfi tanulmányában — a *Petőfi nem alkuszik*-ban — is foglalkoztatja ez a kérdés s itt írja meg azt a gondolatot, amelynek fényénél mind a saját, mind pedig a Bölni életútját mintegy revelálóan megvilágítja: „Petőfi volt az első, aki észrevette, hogy a lecsüggedt koldus nemesség és az eleven pórság közül kell jönniök az új, vezető magyaroknak.”³

Tradíciós nemesi családból származott Bölni: Kölcsey Ferenc déd-nagybátyja volt. Apja már a honorátior-nemességhez tartozott. Bölnit az a zilahi gimnázium nevelte, amely a kiegyezés „szabadelvű” világában még sok mindent őrzött a reformkor nemes magyar liberalizmusának szelleméből. A pesti egyetemen szerzi meg a jogi diplomát; a publicisztikával s a politikával a Magyarország című függetlenségi lap parlamenti tudósítójaként kerül kapcsolatba. Így kerül ki Párizsba is, ahol 1904 tavaszán sorshatározó barátságot köt Ady Endrével. Bölni ekkori arcképe a *Margita élni akar* stanzáiból bontakozik ki előttünk, „... ki dzsentris, finom, hallgatag” — jellemzi Ady Bölni arcát felvillantó jelzőivel, György urat, a jogászt. Ugyancsak ott még így írt róla:

„György volt az a típusú urmagyar,
Kit ha a sorsok kulturába löknek,
Egyenesen és tulzón rokona
A francia Égalité Fülöpnek.
Mikor az ilyen szenten ittasul,
Még a forradalmas zsidónál is jobb,
Nem sok öröms történt e hazában
Akkor sem, de György hitt és izgult bátran.”

Ettől kezdve Ady éveit élte Bölni, az ő barátja és harcostársa volt. „Voltak idők Pesten és Párizsban, amikor több voltam neki mindenkinél, testvérnél, „idesnél”, Lédánál.

¹ ADY: Vallomások és tanulmányok. Athenaeum. 1944. 182.

² i. m. 182.

³ ADY: Jóslások Magyarországról. Athenaeum. 1936. 258.

Rajongója voltam, de sohasem hízelgője. Közös emlékek és méginkább közös világnézeti vágyak kapcsolak össze, apró baráti titkok fonták szorosra az életünket. Több volt ez barátságánál, erősebb a testvérségnél. A lelkiismerete voltam és épp ezért nélkülözhetetlen. Éreztem, hogy néha messze száll tőlem, néha lazára ereszti és majdnem szétvágja a kapcsolatokat, hogy aztán annál erősebben fűzze össze. Válságaiban pótolhatatlanabb voltam, mint a bor: a nő vagy a veronál. „Böloni Györgyömnek, fajtámbeli véremnek” — küldte nekem verseit. Egy volt a földünk, a Szilágyság, hol az én családom megőrizte régi osztálypozícióit. Ezt a dzsentris, feudális, úri rendet, Ady inkább felfelé lenéző dőlyffel, én fel és le egyforma jeges hüvősséggel, megvetettük. De míg én nem éltem ez osztály szokásai és morálja szerint, addig Ady külsőségekben és élete berendezkedésében együtt úszott ezzel az úri világgal. Én világ-felfogásomnak levontam konzekvenciáit, de Ady az osztálynak, melyet támadott, előnyeit és kényelmeit kiélte és presztizsét kihasználta. . . Így voltunk jóban-rosszban. „Befelé fiunak” hívott, mert nem voltam közlékeny, hallgatag volt a természetem, bajaimat, benső csatáimat magamban vívtam meg és nem osztottam meg mindenkiel, mint ő, akinek verseivel természetesen mindenki számára nyitva volt az élete. Ha kellett, én voltam Ady-nak a józanság hangja, a hajthatatlanság és tisztesség harangja. Ezt meg kellett kongatnia néha, hogy felszendülni hallja önmagában.”⁴ Baráti kapcsolatuknak ezt a tömör jellemzését levelezésük és Ady versdedikációi hitelesítik. Olyan jelentős, sőt nagy versét küldte Böloni-nak, mint az „Egy templomalapító álma”, „Két kuruc beszélget”, „Ének aratás előtt”. „Kedves Gyurkám, beleírom e könyvbe is, hogy mindig szerettelek, soha nem volt rólad csak rosszacská gondolatom se s hű és barát voltam hozzád mindig. Igaz, hogy ez a legkevesebb, amit te megérdemelsz. Bandid,”⁵ — írta a „Ki látott engem” Böloni-nak adott példányába 1914-ben. Böloni-hez írott leveleiből a legészintebben tárulnak elibénk mindennapjai, gondoljai, bajai, véleménye irodalomról, politikáról.

Böloni Ady mellett, barátjaként élte át a század első évtizedét, amely felszínre hozta a 67-es Magyarország megoldatlan kérdéseit, s amely évtized — a századvégi állóvíze után — az új magyar művészet megszületésének is ideje lett. Ekkor bontakozik ki Ady forradalmas lírája és publicisztikája, a haladó polgári gondolat — a radikalizmus — is ekkor erősödik meg. Böloni-re mindez nem maradt hatástalan. Érthető hát, hogy amikor 1910-ben megindult a radikális polgárság napilapja, — a „Világ” — FB Bölonit munkatársai között találjuk. A „Világ” a polgári radikalizmus szócsöve volt. Célkitűzései között szerepelt az általános, titkos, egyenlő választójog, a felekezeten kívüli oktatás, a teljes progresszív adózás, a szekularizáció. Ezek mellett a polgári antiklerikalizmus is jellemezte a lapot. Harcolt a hitbizományok, a holtkézrendszer, az uzoratók, a vármegyei önkényuralom és a felekezeti népoktatás ellen. A lapnak jelentős szerepe volt a magyar értelmiség fejlődésében és az októberi polgári demokratikus forradalom előkészítésében.^{6a} „Az Ady által nyugtalanított emberek, a jobbélre törő szellemiség, ebből a lapból kapta világnézeti táplálékát, a haladás és változások vágyát.” — írja Böloni.⁶ Annak a tábornak lett hát tagja Böloni, amely „egész Magyarország népeiért forradalmi tusát kezdett”.⁷ A polgári haladás, a polgári demokrácia harcosai voltak ők, akik „a történelmi második reformkorszak” harcait vívták. Lehet, hogy ez a nemzedék nem látott mindenben tisztán, egyben-másban tévedhetett is, de a nagy leckét, amelyet a Sors ebben a században feladott, kitűnően tudta: a magyarságnak létérdeke, hogy saját nemzeti ügyét az emberi haladás ügyével kapcsolja össze. S ez akkor nemcsak „doktriner okoskodás” volt, de külpolitikai realitás is. S ha bár a „Lehetetlen”, a magyar Poklot nem is tudta legyőzni

⁴ BÖLÖNI: Az igazi Ady. Magvető³ 1955, 203.

⁵ i. m. 217.

^{6a} L. ehhez DERCSÉNYI—NEMES: A magyar sajtó 250 éve „Művelt Nép” 1954. A polgári radikalizmus lapja c. részt. 234—236.

⁶ BÖLÖNI: Magyarság—Emberség. Magvető, 1959. 265. (a továbbiakban: M.—E.)

⁷ ADY: Jólások Magyarországról Athenaeum. 1936. 301.

a magyar intellektuálisoknak ez a ragyogó kis csapata, „szent szándékát” a „gyönyörűket írni”-t nagyszerűen megvalósította. A nemzedék törekvései nagyobb részben már régen lekerültek a történelem napirendjéről, de Ady lírája ma is úgy őrzi e nagy emberi törekvések pátoszát, mint pókhálós palackok őrzik hűvös pincék mélyén régi nyarak és nemes venyigék szerencsés találkozásának párlattá sűrűsödött pillanatait. (A forradalom felfelé menő időszakából: *A Hadak útja, Dózsa György unokája, Küldöm a frigy ládát* — a forradalmi apály idejéből: *Véres panorámák tavaszán, Elveszett hit: elveszíttek, Kín és dac.*)

Ady is, egész örömmel” állott a „Világ” mellé: „Közös ügyünk, közös harcunk, közös vágyunk” — írta a szerkesztőknek, Gerő Ödönnek⁸ —, aki viszont Adyhoz írott levelében így jellemezte az induló „Világ”-ot: „Jó magyar lapot akarunk adni. Európai magyar lapot.”⁹ Olyan publicisztikai remekeit írta ide Ady, mint a *Kálvin hívői térdepelnek, A robbanó ország, A serleges Magyarország, A milotai isten-válság, A városos Magyarország, Távol a csatatérről, Levél helyett Gogának* stb. „Magyar” versei közül itt jelent meg a *Véres panorámák tavaszán, a Kétféle velszi bárdok, az Új tavaszi seregszemle, Elhanyagolt véres szívünk, A szétszóródás előtt, Az idő rostájában* — hogy csak a legkiemelkedőbbeket s legtöbbet mondókat említsem. E lap hasábjain ünnepli s köszönti a forradalmasodó, a robbanó új országot, a felnövekedett magyar városokat, s itt vall patriotizmusa és internacionalizmusa egységéről.

Jászi Oszkár, Biró Lajos, Szende Pál voltak azok, akiknek nevével leggyakrabban lehetett találkozni az újságban, s akik a már körvonalazott célkitűzéseket vezércikkeikben, tárcáikban hirdették. Melléjük csatlakozott fel közkatonaként — mint politikai, irodalomkritikai és képzőművészeti cikkek írója — a fiatal Bölöni György is.

*

A *Minden Titkok versei*-ről írva Adyban a differenciálódott bensejű, elégedetlen emberek költőjét látja. Ugyanitt jellemzi azt a táborát, amelynek a gondolatait az ő publicisztikája is tolmácsolja: „Van egy idegrendszerileg és kulturális vágyakkal fölszentelt frissebb Magyarország — írja —, amely áhítozhatik külön-külön lelki formálódásban lévő személyeiben a legintellektuálisabb emberi vágyakért és emellett ennek a felszentelt, frissebb Magyarországnak élnie kell a visszaszorított hagyományokkal, hazafias és politikai babonákkal eltorlaszolt, jobbágysági magyar életet.”¹⁰ S amikor Justh Gyuláról ír — akiben a szabadgondolkodók és szocialisták barátját tiszteli, aki megtalálta az utat az úri parlamenten kívül rekedt tömegekhez — ismét csak ennek a születőben levő új Magyarországnak nevében beszél: „az új Magyarország hívő emberei, akik egy kényszerű és erőszakos, természetszerűleg és minden visszafordítás ellenére is eljövendő társadalmi átformálódásban hiszünk, és ettől várjuk a magyar élet újraformálódását.”¹¹ Már a világháború alatt írja a „A magyar glóbuszon” című cikkét, amelyben a lővérszárok szenvedő hőseinek az érdekeit védelmezi: az általános választójogot és a birtokreformot sürgeti a számukra.” „Ők nem az országot féltik, hanem a saját érdekeikért dideregnek” — írja a hatalmon levőkről.¹² „... a fegyverek új villogtatása helyett nem szebb, okosabb és célszerűbb lenné-e, ha mi is a jogok babériját nyújtanók oda mindenkinek, aki vért hullat, életet kockáztat és védi azt a földet, mely még nem is az övé” — írja, s a túlóldal ellenérveivel számolva mindjárt fel is teszi a kérdést gúnyosan: „De mi történnék akkor a magyar glóbuszon? Hová tűnnének vezérek, kijárók, a politikai élet ágensei, hol tenyészne

⁸ It. 1958. 457.

⁹ MTA Kéziratára.

¹⁰ M.—E.: 100.

¹¹ M.—E.: 42.

¹² M.—E.: 45.

tovább a sok ragályt terjesztő bacillus.”¹³ S e retrográd törekvések szószólóját, a birtok reformot ellenző Zselénszky mutatja be egyik cikkében.¹⁴

Bölnit szenvedélyesen izgatja a magyar uralkodó osztályok történelmi útja. A jelent átalakítani akaró harcos publicista gondolja ez: „A modern Magyarország inkább visszamegy hetven esztendő és hetven esztendő előtti magyarokkal tartja a rokonságot, a gondolat közösséget, mint a tegnapi és a mai történelmi középosztállyal.” — „Ha a jövődhez őseket keresünk, a kriptákhoz kell zarándokolnunk, fel kell támasztanunk a halottakat, és a nagy magyarok szobraival kell szövetséget kötnünk a fiuk és unokák ellen.”¹⁵ — írja, miután a Wesselényi-család történetében áttekintette a magyar arisztokrácia utolsó száz éves történelmi útját. De még inkább gondolja annak az osztálynak — a dzsentrinek, a történelmi középosztálynak — a jövője, amelyhez ő maga is tartozik. A világháború utolsó évében ez osztály problémája körüli vitához ő is hozzászólt két fontos cikkében: *A dzsentri bűne*, *A dzsentri a mérlegen*. A dzsentri bűnét abban látja, hogy „nem akart megmodernizálódni, s még mindig a dzsungelbeli, pompás vadállatok életét szeretné. . .”¹⁶ Nem ért egyet azzal a felfogással, amely ezt az osztályt el akarja riasztani a radikális világfelfogástól, illetve mindenképpen a túlsó oldalon levőnek látja. „. . . olyan szellemi értékeket” lát ebben az osztályban „amelyeket a nemzeti kultúra kárára volna elkallódni engedni, parlagon hevertetni”.¹⁷ Bölni szemei előtt ennek az osztálynak a XIX. századi nagy múltja lebeg, és erre emlékezve írja, hogy: „. . . elő kell venni a tizenkilencedik század Magyarországnak legszebb éveit, s akkor meglátjuk, hogy dzsentri és demokrata, történelmi felfogás és radikalizmus nem is szükségképpen ellentétek.”¹⁸ Innen érthető aztán, hogy a kiutat is abban látja, hogy ha „a birtokos dzsentrit, a maga és mindnyájunk érdekében kulturális kötelességek fokozottabb teljesítésére szorítanak”.¹⁹ S majd csak a dzsentri 1919 utáni ellenforradalmi szereplése, bűnei készítenek Bölnit véleménye revideálására. Az Ady könyve már a dzsentrihez fűződő illúzióval való leszámolást is magában foglalja.

Az irodalomkritikus Bölni a vele egy táborban küzdők könyveit mutatja be olvasóinak. A már idézett Ady bírálata mellett kritikát írt a „A halottak élné”-ről is. Ebben vallja meg, hogy: „A háború a legnagyobb lelki megrázkódtatás kétségtelenül a modern, intellektuális Magyarországra volt.”²⁰ Ady líráját mint a kor emberét, a haladni akaró fiatal Magyarországot leghívebben kifejezőt fogja fel: „Ady versei, a mi generációnk legkifejezőbb érzésvilága, fognak összekötni bennünket a mai piszkos hullámok tengerén át a jövőddel. Hogy voltunk tiszták, tépelődők, keseredettek és fejünket bűnnek eresztők, hogy nemcsak víg martalócok és olcsó konclesők társasága élt itt, hogy szívünk fáj, agyunk a kétségeket rettegte, de fenntartottuk és élesztettük a hitünket, vergődve a magyar tehetetlenségben, Ady versei mondják és hirdetik örökké.”²¹ Írjuk még ide a következő igen finom megfigyelését, amely különben Ady egész költészetéről — és nemcsak „A halottak élné”-ről — is elmondható: „Ady új kötete is önvallomásokat ad. Az övé a legszubjektívebb líra. Ha olvasni tudunk, a legőszintébb önéletrajz.”²²

Ady mellett nemzedéke olyan jelentős íróival foglalkozik, mint Móricz Zsigmond, Kaffka Margit, Török Gyula és Balázs Béla. Kritikáinak jellemzője: erős társadalmi szempon-

¹³ M.—E.: 47.

¹⁴ M.—E.: 48—51.

¹⁵ M.—E.: 54.

¹⁶ M.—E.: 15.

¹⁷ M.—E.: 16.

¹⁸ M.—E.: 16.

¹⁹ M.—E.: 17.

²⁰ M.—E.: 104.

²¹ M.—E.: 111.

²² M.—E.: 111.

túsága. A műveket az adott magyar társadalom tükreiként fogja fel és úgy elemzi. Ebből a szempontból látja úgy a Fáklyát, mint „amely határkő a magyar társadalmi regény életében”.²³ Az „A porban” hősenek Kender Pálnak árnyalt elemzése után a regényt úgy értékeli, mint amely „az átalakuló félben levő modern magyar társadalom problémáit érinti”.²⁴ Igen találó az a jellemzés is, amit az íróról ad, amit már csak azért is idéznünk kell, mert Bölöni rejtett önarcképét olvashatjuk ki belőle: „... ő valamiképpen hasonlít természete tulajdonságaival a hőséhez, nem robbant, nem verekszik, csöndesen elmélyed és megfigyel, benne van annak az osztálynak a természete, ahonnan való, bizonyos tartózkodó, l'art pour l'art-os finomság.”²⁵ Kaffka Margit Állomások-ját azért dicséri, mert az író nő egy új területet hódított meg tehetsége számára: a művészeti megújulás ábrázolását, „Így lett korrajz Kaffka Margit regénye és így lett magyar társadalmi regény”²⁶ — írja a könyvről. Irodalmi kritikái mellett a *Világ* számára fordítja Anatole France regényeit.

A fiatal Bölöni életművének talán legértékesebb, mert legtöbb újat, eredetit mondó vonulata: képzőművészeti kritikái. Párizsban került a modern művészet vonzásába. Itthon a *Világ* képzőművészeti rovatvezetője lett, s emellett tanulmányorozatot írt a Cserna Andor szerkesztésében megjelenő *Auróra* című elsősorban képzőművészeti jellegű folyóiratba is. Márffy Ödön írja emlékező nekrológjában, hogy: „A képzőművészeti érdeklődését s velünk való jó viszonyát is Bölöni egyengette.”²⁷

Bölöni képzőművészeti kritikáiban a hivatalos művészet — az akadémizmus — szemléletével s művészi gyakorlatával polemizál: elítéli annak teatralitását, olcsó lelkesedését, tartalmatlan pátozát. Ugyanakkor az impresszionizmus túlzásaitól is elhatárolja magát. Munkácsy értékét sem a nagy vásznaiban, ismert és népszerű kompozícióiban ismeri fel, hanem „apró, őszinte, intímabb festőiséget adó tájképekben és vázlatokban lappang”²⁸ — szöri Munkácsy. Nagy gonddal, körültekintéssel menti át a megelőző korszak értékeit. Székely Bertalan művészetének elemzése, a korából való magyarázása, Székely művészetének a lényegét feltáró.²⁹ A konzervatív művészettel, s annak provincializmusával az akkori haladó európai szintet, az új francia képzőművészeti törekvéseket állítja szembe. „Párizs kellett, és feltétlenül szükséges volt néhány emberünknek arra, hogy nekilendítse, megformálja őket, hogy kihozza értékeiket. Párizs ma nekünk nem avas földrajzi fogalom, de azzal, amit kulturális hatásával adott nekünk, talán reánk nélkülözhetetlenebb, mint magának a francia kulturának.”³⁰ — írja. Rodin-ról és Cézanne-ről ír. Cézanne-t azért emeli példává, mert az ő festészete jelenti „... a helyesen értelmezett tradíciók újjáéledését, azt, hogy évszázadok után valaki a festészet és mestereinek hagyományát újra felveszi és azok valakiben tovább folytatódnak. Az ő képeinek lényege a festőművészet lényege. Cézanne azért az egyetlen modern festő, akire támaszkodhatik, akitől új fejlődésekre indulhat, mint ahogy indult is a művészet. Cézanne az egyedüli nagy forrás, művészetével és példájával az egyetlen klasszikus modern festő.”³¹ A magyar kortárs Rippl Rónai művészetében is az új művészeti törekvések helyesebb értelmezését látja meg. Az ő képei „jelentik elsősorban az egészséges, modern művészet átültetését és első lehetőségét annak, hogy művészeti kultúrája kezd fejlődni Magyarországnak. Rippl Rónainak ezek a képei jelzik a finomabb művészi készülődés első útját nálunk, ezek a képek feszültek itthon legerőteljesebben az akadémikus festésnek s a helytelenül fejlődött impresszio-

²³ M.—E.: 160.

²⁴ M.—E.: 163.

²⁵ M.—E.: 164.

²⁶ M.—E.: 152.

²⁷ Élet és Irodalom. 1959. IX. 18. 5. l.

²⁸ M.—E.: 320.

²⁹ M.—E.: 326—336.

³⁰ M.—E.: 403.

³¹ M.—E.: 360.

nizmusnak is.³² Tanulmányban elemzi Fényes Adolf, Hollósy Simon, Kernstok Károly festészetét s a szobrász Vedres Márk művészetét. Ez életmű kapcsán — ennek eredményeire építve — a művészi elpolgárosodást kéri számon a magyar szobrászattól³³ Képzőművészeti kritikái ars poetikájának — a konzervatív művészettel hadakozó kritikus ars poetikájának — tekinthető Vedres Márkról írott cikkének záró mondata: „Mintahogy nincs magyar festő, aki a mindennapi életbe bensőségebben illesztette volna bele az embert, mint Rippl Rónai, nincs magyar szobrász, aki az emberi test intimitásait ennyire megérezte volna velünk, mint Vedres Márk.”³⁴ Íme, a radikális polgári kritikus ars poetikája: a nagy történelmi témák helyett — a mindennapi élet, a nagy történelmi portrék helyett — az emberi test, mint művészeti igény. S amikor a saját nemzedéke festői — a Nyolcak — jelentkeznek, meglátja, hogy a magyar festőkultúra ügye vajúdik kiállításukon. Törekvéseik lényegét abban látja, hogy elszakadtak „a magyar művészi konzervatívizmustól”. Ez tartja őket össze „... az irodalmi elemek teljes kiküszöbölésével, a nyers naturalizmustól való elszabadulással csináljanak piktúrát”.³⁵ Jelentkezésüket a magyar kultúra századeleji nagy megújulása részének tekinti: „Hogy kultúráilag mennyit jelent ez, körülbelül úgy áll ennek a festői törekvésnek mérlege: mint a köznapos magyar nyelv az Ignotuséhoz, mint Szabolcska Mihály versei az Ady Endre költészetéhez, azt jelentik a mai kiállítások festői, Berényinyel és társaival, a fiatal magyar pikturális törekvésekkel szemben.”³⁶ Böllöni hát lényegében azt várja a képzőművészettől, amit a regényekben üdvözölt: fejezze ki a kort, s az embert mindennapjaiban.

Akárhonnán — életműve akármelyik szektorából — nézzük a fiatal Böllöni életművét: a polgári haladásért küzdő publicista arca néz ránk, aki a feudális elmaradottság ellen harcol, akár napi politikáról, akár irodalomról, akár képzőművészetről ír. Egy forrongó ország teltette forradalmi demokratizmusát, radikalizmusát. Írásainak része volt az októberi polgári demokratikus forradalom előkészítésében. S amikor a forradalmi vihar kitört, Böllöni diplomataként vállalt részt a forradalom szolgálatában. S volt polgári radikális elvbarátai egyrészével ellentétben — szolidáris volt mindvégig 1919-el is: diplomáciai képviselője volt a proletárdiktatúrának is, majd itthon lapszerkesztést vállalt.^{36a} S a forradalmak alatti szerep vállalásával végleg felégette maga mögött azt a hidat, amely a történelmi középosztályhoz, a dzsentrihez még visszavezethette volna. Életsorsa most már végképp azokkal az erőkkal fonódott össze, amelyek az emigrációban és itthon a tragikusan elbukott 1919 megújításáért, a második magyar Tanácsköztársaságért küzdöttek.

*

Az emigráns Böllöni első állomása Bécs volt: itt a Bécsi Magyar Újság munkatársaként dolgozott. „Ma Magyarország és a világ tele elégedetlen magyarokkal. A magyar határokon kívül élő elégedetlenek, a forradalmiak újságja lett ez a lap: a volt és az eljövendő magyar forradalomé.”³⁷ — jellemezte Böllöni az újságot. Bécsből korán átkerült Párizsba, s itt élt egészen a felszabadulásig: a kommunista párt oldalán vett részt az emigráció különböző megmozdulásaiban. Így például jelentős szerepe volt a párizsi Monde kiadó keretében megjelent baloldali szellemű magyar és világirodalmi művek kiadásában.^{37/a} Intenzív kapcsolatok,

³² M.—E.: 365.

³³ M.—E.: 375.

³⁴ M.—E.: 378.

³⁵ M.—E.: 381.

³⁶ M.—E.: 385.

^{36a} L. ehhez Böllöni visszaemlékezését élete e szakáról: Vörös Lobogó, Kortárs, 1959. 3. sz.

³⁷ M.—E.: 63—64.

^{37/a} A. M.—E.: 444—449.; ItK. 1960.: 1. sz. 34—40. NAGY P.: Az 1919 utáni emigráció egyik kiadói vállalkozása.

fűzték a nemzetközi szellemi élet olyan reprezentánsaihoz: mint H. Barbusse, R. Rolland, Ehrenburg és mások. Így lett a párizsi magyar emigrációnak mindinkább kiemelkedő alakja. Franciaország német megszállása után pedig a Magyar Függetlenségi Mozgalom egyik vezetőjeként vett részt az ellenállás küzdelmeiben.

A publicista Bölöni régi műfajait viszi tovább: ír politikai, irodalomkritikai és képzőművészeti cikkeket. 1923-ban cikket ír *Az Ember* című lapban *A forradalmi Ady* címmel, amely tulajdonképpen *Az igazi Ady* prológja: Ady Lajos hamisításaival szemben Ady forradalmiságát bizonyítja. Igazi valóságában mutatja meg a költő és az októberi forradalom kapcsolatát.³⁸

Anatole France-ban — halála alkalmából — „a mi emberségünknek, európai emberiségünknek egy nagyon nagy szellemét” gyászolja.³⁹ A kurzus Tisza kultuszával szemben felidézi Tisza igazi arcát, annak a politikusnak az arcát, akivel a haladó Magyarország — Bölöniék nemzedéke — élet-halálharcát vívta.⁴⁰ Figyelme kiterjed mind az itthoni, mind pedig az emigrációs szellemi élet egy-egy jelenségére: így például észreveszi a hazai polgári irodalom válságjelenségeit;⁴¹ 1939-ben a párizsi *Üzenet*-ben ír Darvas kitűnő könyvéről, az *Egy parasztsalád történetéről* —⁴²s ugyanitt szól hozzá a Farkas Gyula könyve körüli vitához.⁴³ A radikális demokrata írásai ezek a cikkei is — az elsőben a Darvas könyvével is igazoltnak látja a saját történelmi látását a régi Magyarországról, — a másodikban pedig a kortárs emlékezésével is cáfolja, hogy milyen képtelenség — és mennyire aktuális politikai célokat szolgál Farkas Gyula probléma felvetése az asszimilációról. — Párizsban ír először egyik emigráns barátja — Hollós József — könyvéhez⁴⁴ és innen figyel fel Gergely Sándor *Vitézek és hősök-jére* is.⁴⁵ A képzőművészeti kritikus pedig néhány nagy kortársáról ad kitűnő portrét. (Bourdelle, Brancusi, Tihanyi Lajos.) E publicisztikai munkásságánál azonban összehasonlíthatatlanul jelentősebb ekkor keletkezett két fő műve, *Az igazi Ady* és a *Hallja kend, Táncsics*.

*

„Az igazi Ady” — 1934-ben jelent meg Párizsban. Könyvében „a forradalmi magyar nemzedék” ítélete tört fel belőle a különböző Ady hamisítók és ál Ady magyarázók ellen. Ahogy Ady a Petőfi tanulmányában a félévszázados hamisítás és kódosítás után felmutatta a forradalmár Petőfit, úgy mondta ki Bölöni is Ady életművének kendőzhetetlen lényegét: forradalmiságát. Az igazi Ady: a forradalmár Ady. Könyve egésze ezt sugallja a két utolsó fejezet — Ady nem alkuszik, Magyar pokol — pedig kifejezetten ezek ellen a félrevezető, tévútakra vivő, Ady magyarázók ellen íródott.

Bölöni mintegy predesztinálva érzi magát az igazi Ady megmutatására, hiszen — mint írja —: „Már a szilágysági földtől nyomon követtem Ady Endrét. Hozzáköttött a szülőföld és az iskola, melynek ugyan padjaiba csak később kerültem, mint ő, de ahol a diák Ady szelleme kísértett. Mellette voltam Párizsban, mikor tragikus betegsége rászakadt. Tanúja Léda-szerelmének, válságainak, küzdelmeinek éppúgy, mint később évek múlva diadalainak. Ady korát éltem nemcsak mint barát, de mint író, újságíró és harcostársa is.”⁴⁶ Bölöni Ady

³⁸ M.—E.: 113—119.

³⁹ M.—E.: 467.

⁴⁰ M.—E.: 55—60.

⁴¹ M.—E.: 70—74.

⁴² M.—E.: 75—79.

⁴³ M.—E.: 24—29.

⁴⁴ M.—E.: 66—69.

⁴⁵ M.—E.: 253—255.

⁴⁶ BÖLÖNI: *Az igazi Ady*. Magvetés, 1955. 9.

látásának lényegét a következő megállapításával jellemezhetjük: „Ady nemcsak a forradalom előtti Magyarország nagy költője, de Ady, a zseni, döntő alakja az egész kornak, melynek eseményeit és vezető személyeit érdek és divat lett meghamisítani.”⁴⁷ Célja könyvével: „Adyt kiragadjam azok kezéből, akik kiszolgáltatták az uralkodó osztályoknak, bár velük szemben örök lázadó és megmutassam annak, aki volt, forradalmi nagy költőnek.”⁴⁸

Könyvének első fejezetében — Hétszilvafa árnyékában — Ady szülőföldjét mutatja be s Hatvany Lajossal polemizálva megnyugtatóan tisztázza Ady osztályhelyzetét: „Ady családja — írja — soha sem volt a hatalomban sűtkérező dzsentri és Ady nem a hatalmat gyakorló magyar úri osztály képviselője. Ellenkezőleg: Ady a hatalmat áhítózó kismizmizett kurtanemes.”⁴⁹ S ebből következik Ady forradalmiságának Bölöni szerinti jellemző vonása: „Nemcsak revoltáló magyar, de bármiként is forgatják a szót magyarázói, forradalmár. Forradalmi lényének hajtőereje nem az osztálya elleni lázadás, hanem harc az egész uralkodó rend ellen.”⁵⁰ Ady kálvinistaságát is innen — lázadó attitűdjéből — magyarázza.

Személyes ismeretségük 1904 első hónapjaiban Párizsban alapozódik meg: Ő kalauzolja Adyt Párizsban. Ady Bölönit avatta be élete nagy ügyébe, vérébájának gyógyításába. S mivel Ady párizsi tartózkodásainak idején rendszerint ő is — vagy legalábbis a felesége, Itóka — Párizsban élt, így lett a párizsi évek legjobb ismerője. Sokoldalúan kelti életre Ady Párizsát: a boulevardoktól a szellemi életig megeleveníti azt. Bölöniék személyesen ismerték az élő francia kultúra két olyan óriását, mint Anatole France és Rodin: róluk forrásértékűen új mondanivalója is van *Az igazi Ady* írójának. Végkonklúziója Ady Párizs-élményéről: „Ady Párizsa más volt, mint amit elképzelt, és más lett, mint amilyen volt a valóságban. Ez olyan Párizs volt, amelyet mások észre sem vettek. Ezt a Párizst ő fogta fel és ő érzékelte magának.”⁵¹ „Egyet nagyon megtanult Párizsban: tisztelni a bátorságot.”⁵² — állapítja meg később. Könyvében megelevenednek Ady párizsi mindennapjai: élete párizsi hotelokban, Lédáéknál, Léda otthona, Ady munkamódszere — írói műhelye. Az irodalomtörténetész olvasó számára különösen érdekesek és értékesek könyvének azok az oldalai, amelyeken híres versek fogalmazását mondja el, ill. faximilében is közli a különböző változatokat. (*Álom egy méhesről, Özvegylegények tánca, Párizsban járt az ősz, Léda a kertben.*) Az Ady versek születésének titkát leshetjük itt meg. Levél, vers és életrajzi párhuzamokra irányítja a figyelmünket (pl. a *Tűzes seb vagyok* c. Ady-verssel kapcsolatban). Bőségesen tájékoztat bennünket Ady francia műveltségéről is. (Írókról, akiket olvasott és napilapokról, folyóiratokról, könyvekről, amelyek szintén itt kerültek a kezébe.) Mindezekkel mintegy megadja a háttérét Ady párizsi verseinek, mindenekelőtt persze a Léda-verseknek. Könyvének nagy értéke, hogy emberi közelségből ad képet a Diósy-családról és mindenekelőtt Ady és Léda kapcsolatáról. Minden szépítés nélkül — de azért nem indiszkrét módon — mutatja be e két lélek vergődését, egymáshoz való közeledésüket és gyakori eltávolodásukat. E két ember kapcsolatáról Bölöni könyvéből kaphatjuk a leghitelesebb képet, hiszen titkuknak ő a tudója. Ady szerelmi lírája mellett Bölöninek lényeges mondanivalója van Ady Párizsban csírázó istenes-verseiről is: „Ady Istenének nincs köze egyházhoz és valláshoz, csak Emberhez. Az ő istene fikció: istenformába öntött életviaskodása.”⁵³ — állapítja meg hitelesen.

Bölöni azonban nemcsak a párizsi évek hí krónikása, de pontosan tájékoztat azokról a hazai eseményekről, tényezőkről is, amelyek Ady költészetét formálták, hiszen tudja világosan, hogy Párizs csak „írói bátorsága igazolását” adta meg Adynak, de a döntő nagy élmé-

⁴⁷ i. m. 10.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ i. m. 19.

⁵⁰ i. m. 17.

⁵¹ i. m. 49.

⁵² i. m. 53.

⁵³ i. m. 99.

nyeket mind itthon kapta elsősorban. Könyvében részletesen mutatja be a publicista Adyt, ami újdonság számba is ment a korban, hiszen Ady életművének ez a jelentékeny vonulata akkor még kevésbé ismert volt. Sok új mondanivalója van Bölöninek Ady és a *Világ* kapcsolatáról: több jelentős — *Világban* megjelent — írást közöl is faximilében. Árnnyaltan elemzi Ady közönségét (188—189. o.) s az *Új versek* hatására emlékezve ezt írja: „Magyarországon nagyobb feltűnést író és könyv még nem okozott.” — Egy modern Magyarország nem látható sehoh,de sokan vannak a nyugtalanok, álmodozók, elégedetlenek, akik egyszerre az ő emberüket sejtik meg Adyban és így Ady a formálódásban levő új szellemi generáció vezére lesz.” — „Párizsban diákok, festők, művészek, induló írók és újságírók, kint dolgozó munkások, egyszerre magyar sorsuk vezérét látták Adyban” — „Ady... a felszabadító.”⁵⁴ Nyomatékkal mutat rá Ady életének azokra a mozzanataira, amelyek ezt a vonását — az új szellemi generáció vezérét — emelik ki, Adyt mindig a megújulás élén látja és például a duk-duk ügyet az új Magyarország harcának tekinti. Kiemeli Ady törekvését a proletárokkal való találkozásra, kapcsolatát a Népszavával s fontos megfigyelései vannak a Huszadik Század jellegét és a Nyugat programtalanságát” illetően. Könyvéből egy olyan Ady arc bontakozik ki, akiről valóban el lehet mondani Bölönivel: „Amint Petőfi lába alól kihúznók a talajt, ha kikapcsolnók 48-ból, úgy Adyt sem lehet elvágni 1918-tól. Ezernyolcszáznegyvennyolc a Petőfi és ezerkilencszáztizennyolc az Ady beteljesülése volt.”⁵⁵ S a szűkebben vett irodalmi témán túl — egyben — elégtételadás ez a könyv az Ady körül felsorakozott, s annyit megrágalmazott igazi nemzedéknek is: Károlyi Mihály, Kun Béla, Jászi Oszkár, Szende Pál, Kunfi Zsigmond igazi portréját és valódi tevékenységét — az ellenforradalom torzító rágalmaival szemben — innen ismerhette meg a Horthy-korszak magyar olvasója. S Bölöni könyvének nagy értéke éppen sokrétűségében is rejlik: irodalmunk egyik legszebb s leggazdagabb hagyományának, a memoráriumirodalomnak értékes alkotása, nagyszerű írói életrajz és két ember barátságának nem eltűnt, hiteles története egyszerre.

Az *igazi Ady* nem egy könyv a gazdag Ady irodalomban. Több rendbeli funkciója volt ennek a könyvnek a magyar szellemi életben: az emigrációnak a kommunista párttal együtt dolgozó legbaloldaliabb szárnyával a könyvvel vállalta magéának Ady nagy örökségét. Lukács György és Révai József néhány évvel később íródott Ady tanulmányai előtt Ady művének lényegére, kulcsára — forradalmiságára — ez a könyv irányította a figyelmet. S így az Ady-értelmezések sorában is jelentős hely illeti meg. Arról már szóltunk, hogy a két háború közötti magyar szellemi életben a konzervatív, illetve polgári tábor Ady-képével szemben milyen szerepe volt a könyvnek. Bölöni is ír könyvének harmadik kiadásában arról a „szokatlanul erős visszhang”-ról, amely írását fogadta. Érdemes megfigyelni azt a visszhangot, amelyet a későbbi népi mozgalom két olyan jelentős egyéniségénél váltott ki a könyv, mint Illyés Gyula és Féja Géza. „... a vérmérséklet hasonlóságával érzékelteti igazán Ady életének értelmét, amelyből valóban nem lehet kitörölni a vágyat a mindent megújító forradalom után.”⁵⁶ Illyés, Féja két helyen is — *Magyar Írás, Válasz: 1935* — írt a könyvről, igen nagy elismeréssel.^{56/a} Azt hiszem a Bölöni könyvről is — ha nem is azon a szinten — meg lehet állapítani azt, amit Révai joggal mondhatott el „Marxizmus és népiesség” c. könyvről, hogy része volt a magyar népies baloldal szellemi fejlődésében. Bölöni könyve a demokratikus, haladó magyar gondolat legszebb XX. századi örökségét közvetítette egy indulása első szakaszában levő mozgalom számára, a fasizmus megerősödésének éveiben. A mozgalom korai, élnyegében demokratikus korszakában, néhány író fejlődésében bizonyára szerepe volt ennek a könyvnek is. — S végül jelentős állomás ez a könyv szerzője pályáján is: kétségtelenül

⁵⁴ i. m. 58.

⁵⁵ o. i. m. 299.

⁵⁶ ILLYÉS GYULA: Bölöni György: Az igazi Ady. Gondolat. 1935. 154.

^{56/a} Bölöni könyvének erről a szerepéről KIRÁLY ISTVÁN beszélt több alkalommal.

fő műve Bölöninek, s mintegy tetőződése annak a harcnak, amelyet Ady életében és halála után Adyért és Ady körül folytatott s amelynek során világnézetiileg egy függetlenségi párti lap szemléletétől a polgári radikalizmus eszméinek vállalásán át a kommunista mozgalommal való együtt működésig megtett.

*

Ady nyomán járt Bölöni akkor is, amikor Táncsics Mihály alakját elevenítette fel. Ady a feudális magyar világ ellen küzdő népi hőst idézte Táncsicsban: „... a mi kora lelkünknek” nevezte a XIX. század nagy magyar felvilágosítóját, akinek „ős szerepét” nemzedéke nevében is „szívesen vállalta”. „Vagyunk új Táncsicsok” — pecsételte meg a forradalmasodó Magyarország és nagy elődje együvé tartozását. (*Emlékezés Táncsics Mihályra.*) A plebejus forradalmi gondolat ébrentartója volt hát Bölöni Táncsics könyvével.

Könyvét 1942—44 között Párizsban írta: kiadására azonban csak emigrációból való hazatérése után, itthon került sor. „Táncsics Mihály alakja régóta kísért: ő jelentette számomra az eszmei valóságot, azt, hogy küzdeni kell a dolgozók felszabadításáért, melynek megvalósításától egy emberöltőn át mind jobban és jobban eltávolodott a magyar társadalom. És jelentette a magyar viszonylatban a ritka erényt, a meggyőződéshez való hűséget.”⁵⁷ Szándékában ugyanolyan harcra hívó könyv volt ez is, mint az *Az igazi Ady*.

Bölöni azt a Táncsicsot eleveníti meg könyvében, aki nemzeti szabadságharcra buzdító patrióta és társadalmi reformer volt egy személyben, s aki mert éppen ennek a két nagy gondolatnak az egységét valósította meg politikai gyakorlatában — 48 nagyjai közül kimaradt az uralkodó osztályok nemzeti Pantheonjából. Egy bakonyszéli jobbágyházból indítja el hősét és elkíséri egészen halááig. Életét szélesen beágyazza a korbá, könyvében sokrétűen — mindennapjaiban, intézményeiben, kultúrájában — megelevenedik a magyar feudális világ. Úgy érezzük, hogy a kor, a XIX. század eleji Magyarország felidézésében Bölöni inspirálója volt a harmincas évek magyar falukutató irodalma is. A francia forradalom és a magyar jakobinusok eszméin nevelkedett ez a Táncsics. A kor Európájának jelentős szellemi áramlataival és egyéniségeivel egyformán megismerkedünk Bölöni könyvében.

„Egy jobbágyokért forradalmaskodó szertelen paraszt”: ez az a Táncsics, akit Bölöni megrajzol könyvében. Hallatlan szívóssággal és mohósággal szerzi meg műveltségét: Bölöni könyvében egyszerre látjuk ezt a vonását, s aztán mellette azt a másikat is, amellyel megszerzett tudását mint író formába önti és volt osztályostársai felszabadítására törekszik: a nagy tanuló, az író és a gyakorlati politikus Táncsics az, akit Bölöni könyvében felidéz.

Bár hősét végigköveti életútján — mégis a legerősebb fény a reformkorbeli és a 48—49-es tevékenységére esik. Bölöni elemzi, hogy Táncsics már a forradalom előtt szembeállt a jobbágy-szabadítás kérdésében a magyar nemesi forradalom legjobb politikusaival. (*Hunnia függetlensége*) 48 előkészítője Táncsics — 48—49-ben pedig harcol a parasztság végleges felszabadításáért és az úrbéri szolgáltatások teljes megszüntetéséért. Meglátja a földkérdés centrális szerepét 48-ban. A 48-at előkészítő időszak nagy kérdései — a sajtószabadság, a jobbágy-szabadítás, közteljesítés — közül most ez utóbbi kettő került előtérbe. „Táncsics Mihály mindent a nép oldaláról nézett.”⁵⁸ „Újra és újra megérzi, hogy a jobbágy-szabadítás az archimedesi pont, ahonnan ki lehet sarkából fordítani az egész feudális magyar világot.”⁵⁹ (Itt természetesen a *váltság nélküli* jobbágy-szabadításról van szó). Részletesen elemzi Bölöni Táncsics 48—49-es parlamenti és szerkesztői munkásságát. (*A Munkások Újságja.*) Bölöni könyvének ezek a fejezetei 48-nak újszerű látásáról vallanak, melynek pártját csak Révai József Magyar szabadság-világszabadság című tanulmányában találjuk meg. Lehetetlen észre nem vennünk

⁵⁷ BÖLÖNI: Hallja kend Táncsics. Szikra. 1946. 5.

⁵⁸ i. m. 136.

⁵⁹ i. m. 150.

ezen a történelemszemléleten a 18—19-es forradalmak tanulságain okuló Bölöni történelmi élményének a nyomát, aki ezen keresztül is megláthatta a parasztkérdés centrális szerepét.

Könyvének utolsó fejezeteiből az önkényuralom alatti és a 67 utáni Táncsics-i pálya tárul elénk. Ezekben a fejezetekben a XIX. század egyik legjelentősebb magyar politikai gondolkozóját életpályájának azon a szakaszán látjuk, amikor egy sajátos utópista szocializmusig jutott el.

Bölöni az író és a politikus Táncsics mellett nagy szeretettel — szinte azonosulással — mutatja meg hősének mindennapjait is: a könyvből egy példásan tiszta életű ember arca néz ránk, aki magánéletében is igyekszik megvalósítani az írásaiban és politikai gyakorlatában vallott elveket.

Gazdag anyagot hordott össze könyvéhez a szerző. Igen tájékozott a hősével kapcsolatosan felvetődő kérdésekben. Ez az anyag azonban egy jól, áttekinthetően megkomponált szerkezeti keretben helyezkedik el. Műfajilag nehéz volna röviden jellemezni a könyvet: történelmi életrajzi monográfia? ennek ellentmond néhol már-már regényszerűen oldott stílusa; életrajzi regény? ezt viszont azt a történettudóst megszágyenítő tájékozottság cáfolja, amelyről bármelyik részben meggyőződhetik az olvasó. Életrajz, korrajz, eszmei fejlődés Bölöni könyvében megvalósult egysége ez a könyv, amelynek külön érdeme olvasmányossága. Ezt a hatalmas anyagot — hiszen hőseit csaknem egy egész századon vezeti át — minden nehézkesség nélkül tudja mozgatni Bölöni.

Az *igazi Ady* és a *Hallja kend, Táncsics* elemzett erényei legjelentősebb életrajzíróink között jelölik ki Bölöni helyét.

*

Az emigrációból hazatérő Bölönit a felszabadult országban ezer tennivaló várta: először diplomáciai feladatot vállalt Magyarország hollandiai követeként — mint 1919-ben —, majd az Irodalmi Alap igazgatója lett. Haláláig tekintélyes személyisége volt a magyar kulturális életnek.

A publicista Bölöni itthon „kérlelhetetlen leszámolást” sürget a magyar közelmúlttal, a fasizmussal. (*Friss szemmel*). Nemzeti önismeretre int, s arra, hogy a nemzeti és emberi értékeket eggyé kell forrasztani: „nincs külön magyarság és nincs külön emberség.”⁶⁰ — írja *Magyarság-emberség* című posthumusz kötetének is címet adó írásában. Az írók felelősségére figyelmeztet, s a harcoss demokrata publicista szólal meg A polgár és a szabadság című cikkében, amikor ezt írja: „A szabadságjogokért sóhajtozó polgárság jobban tenné, ha befelé fordulna és vizsgálná kissé önmagát, hogy az alulról fáradszázadok épülő új társadalmat ne rúttátsák el a polgári szellem kinövései, melyek már kezdik magukat beékelni az új társadalomba, és eltakarják előlünk a valóságot.”⁶¹ Ezekben az írásaiban már a kommunisták között harcoló publicista vonásait fedezhetjük fel.

A felszabadulás után írt irodalmi cikkeit az a törekvés hatja át, hogy a vele együtt indult és részben emigrációba kényszerült, részben itthon félreállított írói nemzedéknek kijelölje az őket megillető helyet a nemzeti kultúrában. „... irodalmunknak kimondottan nemzeti hagyományai mellett vannak kommunista hagyományai is”⁶² — írja a Dózsa-trilógiáról. S Madarász Emilről írva jegyzi meg, hogy: „Nem kell, ime, mindig évszázadokra visszamenni forradalmi hagyományokért, itt virulnak azok a tegnapi, itt virulnak a legendás tettek, pár évre visszamenően, a 19-es magyar proletárforradalomban.”⁶³ Bölöni nem önmagukban, hanem kultúránk egészében, a jelenkori hatásukban, ill. példaadásukban vizsgálja ezeket az életműveket: „Ez a hazaáruló irodalom azonban hol csírája, hol kiteljesedése volt annak a

⁶⁰ M.—E.: 88.

⁶¹ M.—E.: 93.

⁶² M.—E.: 260.

⁶³ M.—E.: 289.

szocialista realista irodalomnak, melynek kialakításán most igyekeznek írónk”⁶⁴—írja Gábor Andor életműve kapcsán. S Gábor mellett megrajzolja Balázs Béla, Barta Lajos, Gellért Oszkár, Nagy Lajos, Révész Béla portréját: mindegyikükre jellemző, hogy Ady nemzedékével indultak, s hogy így vagy úgy a szocialista szellemű irodalom első művelői közé tartoztak. Érthető aztán a kritikus Bölöni öröme és lelkesedése, amikor néhány kortárs író új művében találja meg a szocialista realizmus általa elképzelt megvalósulását (Asztalos István, Illés Béla, Sándor Kálmán írásaiban).

Kis könyvben — Ady az újságíró (I. ehhez bírálatunkat ItK 1958. 561—62.), emlékezéseiben, újságcikkekben áldoz újra és újra nagy barátja, Ady Endre emlékének is.

Bölöni irodalmi cikkeivel hatóan vett részt a magyar szellemi életben: egy konzekvensen végiggondolt koncepció bontakozott ki azokból. S az 1956-ot közvetlenül megelőző irodalmi vitákban ezek a nézeti fogalmazódnak meg és gazdagulnak új vonásokkal: korszerű nemzeti irodalmat sürget: „a nemzetet alkotó népnek minden rétege meg kell szólaljon az irodalomban”⁶⁵ — írja fel célkitűzésként —, „a meggyőződés hitelességét” kéri számon „Tiszta vizet a pohárba” — című cikkében⁶⁶ s ekkor a nagy megingások, szinte megrendülések és pálfordulások évében — mondja ki: „Vannak eszmények, melyek nem homályosulhatnak el, vannak hittek, melyek nem variálódhatnak, vannak igazságok, melyeket nem lehet talmi igazságokkal kicserélni.”⁶⁷

S 1956-os állásfoglalását is innen, idézett nézeteiből s egész életéből lehet megérteni: Bölöni tudta, hogy mi forog kockán. Egyszer már átélte a néphatalom elvesztését. Történelmi tapasztalatai, politikai műveltsége segítették őt abban, hogy meglássa az események felszíne mögötti-jelszavakkal eltakart — lényegét: a szocialista rend veszélyeztetettségét. Állásfoglalásával vállalta a népszerűtlenséget, s nagy részt vállalt az októberi szellemtől leginkább érintett irodalmi élet konszolidálásában: az Irodalmi Tanács elnöke és az „Élet és Irodalom” főszerkesztője lett. A lapba írt vezércikkeiből bontakozott ki az az irodalompolitika, amely elsősorban irodalmunk kommunista és szocialista hagyományaira akart ugyan építeni, de amely „barátságos figyelemmel” kísérte a más írói csoportokban megindult erjedést, eszmei tisztulást is. Talán csak a népi írók mozgalmának megítélésében volt olykor igazságtalanul — történelmietlenül — szigorú Bölöni. Így például bántóan elfogult volt és így nagyot tévedett Németh László Széchenyi-jének megítélésében. (Élet és Irodalom, 1957. máju s.) Igaz, Ady korában a haladó gondolat még tiszta, szennyeztelen formájában élt: nem torzította el, fertőzte meg a fasizmus. A népiesek művein meglátszik a két háború közötti megváltozott európai és magyar politikai és szellemi légkör. Azt azonban nem lehet mondani, hogy ez az irodalom nem volt társadalmat formáló, forradalmi irodalom.⁶⁸ Forradalmi valóban nem volt, a társadalmi formáló ereje, hatása azonban letagadhatatlan: sokaknak felnyitotta a szemét, akik azután a baloldali politikai pártokban — és sokan a kommunista pártban — dolgoztak. — Bölöni váratlan, tragikus hirtelenségű halálakor az irodalmi konszolidáció nagy vonalaiban befejeződött. Közvetlenül halála előtt élete utolsó jelentős közéleti szereplése volt a PEN frankfurti ülésén kifejtett tevékenysége; a Magyar Népköztársaság belső megerősödése mellett az ő kitűnő diplomáciai fellépésének és jelentős nemzetközi hírnevének, tekintélyének köszönhető, hogy a PEN-ben visszaállították a jogainkat. Ezt az életművet e nagy feladatok teljesítése után zárta le a halál. Sok mindennel adósunk maradt azonban: így mindenekelőtt emlékirataival, amely — minden bizonnyal — egy ember életútja mellett a XX. századi magyar forradalmi mozgalmak történetének is fontos forrásműve lett volna.

*

⁶⁴ M.—E.: 211.

⁶⁵ M.—E.: 478.

⁶⁶ M.—E.: 488.

⁶⁷ M.—E.: 488.

⁶⁸ M.—E.: 498.

Böloni pályája a legszebb életutak közé tartozik a XX. századi magyar kultúra történetében. A hűség ennek az életnek a mottója. Legnagyobb élménye Ady-kora: 1918—19 előkészítése. S egész életében jellemző volt rá az ekkor vállalt eszmékhez való ragaszkodás: 19 után sem török meg a pályája: tisztán — Adyhoz hűen — vitte tovább a haladó gondolatot. Ám Böloni esetében nem is egyszerűen hűségről, hanem tanulni tudásról, a megváltozott történelmi körülményekhez való alkalmazkodni tudásról beszélhetünk. Felismerte, hogy ami a XX. század első két évtizedében még korszerű haladó gondolat lehetett, az a harmincas-egyvenes években már kevés: így lett a polgári radikalizmus eszméinek vallójából a kommunista párttal együtt dolgozó harcos demokrata, majd kommunista. S mindez a fejlődés egy példaadón tiszta egyéniségben játszódott le: a ráemlékező barátok, kortársak, ismerősök egyéniségének erre a vonására gondolnak a legszívesebben. S ezt egészíti ki rendíthetlenségé, harcosága. Azok közé az egyéniségek közé tartozik Böloni, akiknek hatását — népszerűségét, az iránta megnyilvánuló tiszteletet — nem lehet pusztán műveiből megérteni: egyéniségének szuggesztivitása, s már említett vonásai adnak méltó foglalatot eszméinek.

S irodalomtörténetírásunk is ennek a Böloni-nek az alakját őrzi meg: a publicistaét, az íróét, Ady barátját és Adynak és korának egyik legjobb ismerőjét.⁶⁹

József Varga

GYÖRGY BÖLÖNI

György Böloni (1882—1959) écrivain, publiciste, était un personnage distingué de la vie intellectuelle hongroise. L'auteur divise sa carrière en trois périodes: du début à 1919, de 1919 à 1945 et de 1945 jusqu'à sa mort. Après avoir fait son droit il devint journaliste. En 1904, à Paris, il se liait d'amitié avec Endre Ady, le plus grand poète hongrois du siècle, et cet événement fut d'une importance décisive pour toute sa vie. Son développement intellectuel est marqué par l'influence de la poésie lyrique du grand contemporain ainsi que de l'idée progressiste de la bourgeoisie de l'époque, le radicalisme. En 1910 il devint le collaborateur du quotidien „Világ” (Monde), organe de la bourgeoisie radicale, où il publiait des articles de caractère politique, littéraire et artistique qui le présentent comme le militant du progrès bourgeois luttant pour la liquidation de l'état arriéré, féodal dans ses articles divers. Surtout ses critiques d'art consacrées aux impressionnistes français et aux artistes hongrois se distinguent par une haute valeur. La première traduction hongroise de plusieurs romans d'Anatole France se rattache à son nom. Ses écrits le rangent parmi les précurseurs des révolutions de 1918—19. Il participa aux révolutions en tant que diplomate et journaliste. Après la chute tragique il se vit contraint d'émigrer à l'étranger: il travaillait à Vienne, puis à Paris jusqu'à la libération. Il s'approchait de plus en plus des idées de gauche et dans l'émigration il coopéra avec les communistes. A Paris il remplit un rôle important dans l'édition des oeuvres hongroises et étrangères reflétant l'esprit de gauche que publiait la maison d'édition «Le Monde» Des liens intimes le rattachaient à des représentants de la vie intellectuelle internationale tels que Henri Barbusse, Romain Rolland, Ilya Ehrenburg et autres. Outre ses articles politiques, littéraires et artistiques deux livres — les oeuvres importantes de sa vie — marquent cette période: «Az igazi Ady» (Le vrai Ady) et «Hallja kend Táncsics» (Écoutez, Táncsics). «Le vrai Ady» parut à Paris, en 1934. Dans ce livre l'auteur révèle les idées révolutionnaires de son grand ami, le vrai Ady. Böloni s'est avéré un des meilleurs connaisseurs de l'époque de Ady; son livre est la plus importante source en ce qui concerne les années de Paris de Ady, tout en offrant beaucoup de documents jusqu'alors ignorés sur la vie de Ady en Hongrie et particulièrement sur ses liens avec la gauche. Dans «Écoutez, Táncsics» l'auteur a tracé la carrière du grand politicien et théoricien hongrois d'origine populaire du 19e siècle et ranima par ce livre l'idée de révolution plébeienne. Ces deux livres assurent à Böloni une place parmi nos meilleurs biographes. En 1945 il rentra dans sa patrie en communiste formé. Ses articles politiques et littéraires sont empreints d'un esprit militant. En 1956 il n'hésita pas à rester fidèle au communisme. Il fut élu président du Conseil Littéraire et désigné pour la place de rédacteur en chef de la revue littéraire «Élet és Irodalom» (Vie et Littérature). Il tenait une arge part dans la consolidation littéraire.

⁶⁹ L. az egész tanulmányhoz SÖTÉR ISTVÁN tömörségében is a lényegét mondó írását: Böloni György köszöntése. Kortárs, 1960. 3. sz. 368.